

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Timo Jaagre

GALLIPOLI LAHING

1915-1916

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Olaf Mertelsmann

TARTU 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eellugu – olukord maailmas.....	8
2. Ettevalmistus: liitlaste eesmärgid ja merekampaania.....	10
2.1 Liitlaste eesmärgid.....	10
2.2 Merekampaania	10
3. Sõdivad pooled	12
3.1 Lahingu üldine kulg ning vaatepunkt brittide ja prantslaste poolelt	12
3.2 Austraallased ja uusmeremaalased Gallipolis – rahvusliku eneseteadvuse tõus	14
3.3 Türgi ja Mustafa Kemal.....	17
3.4 Sakslased ja venelased.....	20
4. Gallipoli ebaõnnestumise põhjused.....	23
5. Järelmõju	26
Kokkuvõte	28
Kasutatud allikad ja kirjandus	30
Summary	33
Lisad	36

Sissejuhatus

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida Gallipoli lahingu puhkemise põhjuseid ja tagajärgi. Gallipoli poolsaar asub Türgi Traakias, Türgi Euroopa poolses osas, mida ümbritseb Egeuse meri läänest ja Dardanellide väinad idast.¹ Nimi tuleb kreeka keelsest sõnast "*Καλλίπολις*" (Kallipolis), mis tähendab "Ilus Linn".

Dardanellidele on strateegilise asendi tõttu sattunud ajaloo jooksul palju erinevaid armeesid ja laevastikke. Väinast sisemaa poole jääval alal on peetud mitmeid ajaloolisi lahinguid. Esimene neist toimus 378 pKr ning selles lahingus langes gootide käe läbi keiser Valens, see pani alguse Lääne-Rooma impeeriumi kokkuvarisemisele. Hiliseim lahing toimus seal 1913. aastal ning selles löid türklased tagasi Bulgaaria, kes püüdis rünnata Istanbuli.² Lisaks sellele olid Vene tsaarid pikka aega tahtnud Konstantinoopoli vallutamiseiga lõpetada oma sajandeid kestnud tõrjesõda Osmanite impeeriumi vastu. Sellega sooviti vabastada ortodoksse kristluse keskus islami käest ning tagada endale alaline väljapääs Vahemerele.³

Gallipoli lahing on tuntud ka Dardanellide kampaania, Gallipoli kampaania ja Çanakkale lahingu nime all. See leidis aset Esimese maailmasõja käigus ajavahemikul 19. veebruarist 1915 kuni 9. jaanuarini 1916.⁴ Brittide ja prantslaste ühisoperatsiooni eesmärgiks oli hõivata tollane Osmanite riigi pealinn Konstantinoopol, tänapäeva Istanbul ja kindlustada turvaline mereteede Venemaale. Üritus ebaõnnestus suurte kaotustega mõlema sõdiva poole jaoks. Seda lahingut peetakse ühest küljest suurimaks türklaste võiduks ja teisest küljest liitlaste suurimaks ebaõnnestumiseks Esimeses maailmasõjas. Tegemist oli ühtlasi ka esimese suure ettevõtmisega, mis oli seotud maa- ja meresõjaga ning kus kasutati esmakordselt lennukikandjat, õhuvaatlust, radiokommunikatsiooni, tehissadamaid ja allveelaevu koos. Liitlased said õppetunni, mis oli suureks abiks Normandia dessandi korraldamisel ning britid pidasid Gallipoli meeles ka veel Falklandi sõja ajal.⁵

Gallipoli lahing haaras kaasa mitmeid rahvuseid. Türgis teadvustati seda kui pöördepunkti türgi rahva seas viimase suure pingutusena kaitsta oma emamaad lagunevas Osmani impeeriumis. See

¹ Masefield, John „Gallipoli” London, WH, 1916. Lk. 4

² Keegan, John „Esimene maailmasõda“ Varrak, 2002. Lk. 232

³ *Ibidem*

⁴ Grant, R. G. „Lahingud” Varrak, 2006. Lk. 282

⁵ Holmes, R. „Battlefield: Decisive conflicts in history“ Oxford University Press, 2006. Lk. 205

võitlus löi aluse tulevasele Türgi Iseseisvussõjale ja Vabariigi loomisele kaheksa aastat hiljem Mustafa Kemal'i juhtimisel, kes oli olnud Gallipolis komandör.⁶ Osmanite riik kuulus Suures Ilmasõjas Keskriikide hulka ning Saksamaa oli huvitatud impeeriumi püsimajäämisest. Sakslased olid türklastele sõjaväenõunikud ja juhendajad.⁷ Vene impeerium lootis samuti Gallioplast kasu saada, kuid jäi toimuvas pealtvaatajaks.

Austraallaste ja uusmeremaalaste jaoks oli see üks esimesi suuri lahinguid, milles nende üksused osalesid ning seda peetakse ka nende maade rahvusliku eneseteadvuse sünniks. Nendele maadele on 1915. aasta 25. aprill tuntud kui lahingutegevuse algus. Nende äsja iseseisvunud riikide eest asus lahingusse ANZAC (Australian and New-Zealand Army Corps).⁸ Lisaks on nendel riikidel ajalooliselt palju ühisjooni naabruse ning sarnase tausta tõttu. Nende kahe riigi 1915. aastal ANZAC-i leppe näol alanud koostöö kestab siiani.⁹

Oma bakalaureusetöös otsin vastust küsimustele, miks algatati Gallipoli lahing ja miks hukkus palju sõdureid ning milline mõju oli sellel liitlastele. Lisaks missugune tähendus oli sellel kampaanial kahe sõdiva poole jaoks. Pidasid ju ühed seda hävinguks ja läbikukkumiseks, teised aga hiilgavaks võiduks. Kasutan oma lõputöös selleks erinevate riikide vaatepunktist lähtuvalt võrdlevat meetodit. Analüüsin lahingutegevust nii diplomaatilisest, poliitilisest kui ka sõjalisest aspektist lähtuvalt. Töö olen jaotanud viieks suureks peatükiks, mis omakorda jagunevad väiksemateks alateemadeks. Esimeses peatükis annan üldise ülevaate, mis maailmas enne Gallipoli toimus ning kuidas jõuti selle ettevõtmiseni. Teine peatükk keskendub liitlaste eesmärkidele ja merekampaaniale. Kolmas peatükk keskendub erinevatele sõdivatele pooltele, milles liitlaste osas olen britid ja prantslased kokku pannud. Austraalia ja Uus-Meremaaga seonduvat käsitlen omaette alapeatükis, sest nende jaoks tähendas see sündmus midagi enam kui üht läbikukkunud ettevõtmist. Nende jaoks oli see suur rahvuslik šokk ja neil on kujunenud oma arusaam Gallioplast. Brittide ja prantslaste peatükis annan ma ka üldise ülevaate dessandist kuni evakatsioonini, sest leian, et see alapeatükk on sobiv lahingu kirjeldamiseks lugejale. Alapeatükkides analüüsin ka austraallaste, uusmeremaalaste, türklaste, sakslaste ja venelaste rolli selles ettevõtmises. Neljanda peatüki olen pühendanud põhjustele, miks lahing katastroofiks

⁶ Grant, R. G. „Lahingud” Varrak, 2006. Lk. 283

⁷ Moorehead, Alan „Gallipoli“ Ballantine Books New York, 1956. Lk. 1

⁸ Weir, Stephen „Ajaloole halvimad otsused“ Koolibri, 2009. Lk. 118

⁹ Nurste, Hendrik „Austraalia rahvusvahelistes suhetes (20. – 21. sajand)“, bakalaureusetöö, Tartu, 2009. Lk 20

pöördus. Püüan välja tuua nii kaitsvaid kui ka süüdistavaid argumente lahingu algatajate ja läbiviijate poolel.

Ma pean antud teemat oluliseks, sest tegemist on tähtsa tõukega Türgi iseseisvuse saavutamisel aastaid hiljem. See aitas kaasa ka austraallaste ja uusmeremaalaste rahvusliku eneseteadvuse tõusule. Eesti jaoks oleks tähtis see, et esialgu käisid sõjaplaanid Londonis tungimaks Läänemerre ja teha koos Vene armeega dessant kusagile tolle aja Põhja-Saksamaale¹⁰. See oleks õnnestumise korral võinud tuua liitlaste suurema kokkupuute Eesti territooriumi ja elanikkonnaga. Brittide ja prantslaste sõjaväejuhtkonnalt tuli vastuseis, nad uskusid, et sõja võidu toob läbimurre läänerindel ning sõdureid ei tohi raisata teistel rinnetel. Gallipoli kohta on kirjutatud väga palju erinevaid raamatuid, isegi rohkem kui näiteks Waterloo, Gettysburgi või Marne'i kohta¹¹. Eesti keelde on jõudnud ainult selline kirjandus, mis käsitleb Gallipolit ainult ülevaatlilikult.

Minu bakalaureusetöö tugineb sõjaajaloolasele kirjandusele ja audiovisuaalsetele allikatele. Töös on kasutatud ka üht käsikirjalist uurimust – Hendrik Nurste „Austraalia rahvusvahelistes suhetes (20. – 21. sajand)“, mis annab ülevaate Austraalia poliitilisest ja majanduslikust olukorrast 20. ja 21. sajandil. Minu töö jaoks oli eriti tähtis 20. sajandi Austraalia esimene veerand, mis andis mõista tollasest olukorrast agraarsel maal ning nende elanikkonnast.¹² Sõjaajaloolast kirjandust võib jagada mitmeks. Ühed on ülevaatlilikud teosed, mis sobivad lugejatele, kes ei ole antud teemaga väga kursis.¹³ Need teosed annavad väga hea võrdlusmomendi sündmuste käigust Gallipolis. Järgnevad teosed on sellised, mis analüüsivad teemat väga põhjalikult ning mis on ka kujundanud minu arusaama Gallipoli sündmustest¹⁴. Valisin üheks raamatuks Alan Moorehead'i 1956. aasta „Gallipoli“. Autor oli sõjakorrespondent ja paljude ajalooliste teoste autor. Tema teos annab väga hea ülevaate kogu sõjategevusest, kuid

¹⁰ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“ Budding Books, 1997. Lk. 20

¹¹ Falls, Cyril „Great Military Battles“ Spring Books, 1969. Lk. 228

¹² Nurste, Hendrik „Austraalia rahvusvahelistes suhetes (20. – 21. sajand)“, bakalaureusetöö, Tartu, 2009

¹³ Brewer, Paul „Sõdade kroonika“ Varrak, 2007; Falls, Cyril „Great Military Battles“ Spring Books, 1969; Grabbi, Herbert „Maailmasõda“ Tallinn/ New York, 1996; Grant, R. G. „Lahingud“ Varrak, 2006; Kinder, Hermann ja Hilgemann, Werner „Maailma ajalugu“, Avita, 2001; Newark, Tim „Murrangulised lahingud“ Varrak, 2002; Stevenson, David „1914-1918 The History of the First World War“, Penguin Books, 2004; Stevenson, John „Euroopa ajalugu“, Kirjastus Varrak, 2002; Wren, Jack „The Great Battles of World War I“ Grosset & Dunlap, New York, 1971; Holmes, R. „Battlefield: Decisive conflicts in history“ Oxford University Press, 2006

¹⁴ Gatchel, Theodore L. „At the Water's Edge“ First Naval Institute, 2011; Keegan, John „Esimene maailmasõda“, Kirjastus Varrak, 2002; Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“ Budding Books, 1997; Masefield, John „Gallipoli“ London, WH; Moorehead, Alan „Gallipoli“ Ballantine Books New York, 1956

siin peab silmas pidama asjaolu, et ta oli ajakirjanik, mitte ajaloolane. Teiseks John Edward Masefieldi 1916. aasta raamat “Gallipoli”. Ta palus Briti välisministeeriumilt luba kirjutada raamat Dardanellide ebaõnnestumise kohta ning et see avaldataks USA-s Saksa propaganda vastu. Siin aga tuleb meeles pidada, et see kirjalik allikas on kirjutatud Briti poole pealt vaadatuna ja seetõttu peaks sellesse kriitiliselt suhtuma. John Masefield oli Inglismaa kirjanik ja luuletaja.

Kuna minu teema on seotud rahvusvaheliste suhete ja sõjaajalooga, siis peaks esmajärjekorras alustama John Keeganist, kellel on maailmakuulus reputatsioon sõjaajaloo tundmise osas. Vaatamata sellele tundub, et ta justkui unustab uusmeremaalased ära ning tõstab esile liialt austraallasi, samas oleks ta võinud määratleda neid kaht rahvust koos. Kõige uuem teos minu töös on David W. Cameroni “Shadows of Anzac: An intimate history of Gallipoli”, mis andis suurepärase ülevaate igapäeva eluolust rindel.¹⁵ Teoses on juttu nii sõdurite hambavaludest, vee otsingutest kui ka reameeste ja ohvitseride omavahelistest suhetest. Lisaks toob autor välja, mis Gallipoliga seotud olulisematest isikutest edasi sai. Cameronilt on ka teisi Gallipoli teemalisi uurimusi ning ta on selles vallas tunnustatud sõjaajaloo uurija. Järgnevad teosed on seotud peamiselt Türgi ja Briti impeeriumi oludega ning see andis mulle ka hea pildi brittide maailmariigi tunnetusest.¹⁶ Otsisin uurimusi, mis annaksid ülevaate lahingu läbikukkumise põhjustest.¹⁷ Peab tunnistama, et Stephen Weiri teos hästi kirjutatud, aga et tegemist on populaarteadusliku käsitlusega, siis suhtusin sellesse kriitiliselt. Kasutasin ka JSTOR andmebaasi, kus oli erinevaid teadusartikleid Gallipoli ilmastikuolude, maastiku, sõjaplaanide ja vägede suuruse kohta¹⁸. Need aitasid mõista kui keeruline oli Gallipoli Vahemerelises kliimas sõdida, arvestada topograafiat.

Lisaks kirjandusele toetun ka dokumentaalidele nagu neljaosaline “Gallipoli campaign” ja “Gallipoli: The New Zealand Story”. Need kaks olid väga head visuaalseerimaks seda üritust.

¹⁵ Cameron, David W. „Shadows of Anzac: An intimate history of Gallipoli“ Big Sky Publishing, 2013 (kättesaadav interneti keskkonnas http://books.google.ee/books?id=b6uHZzU9pa0C&pg=RA1-PA31&dq=P.+Hart+Gallipoli&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=P.%20Hart%20Gallipoli&f=false) (külastatud 25.08.2013)

¹⁶ Armstrong, H. C. „Grey Wolf - Mustafa Kemal“ Penguin Books London, 1937; Ferguson, Niall „Empire“ Basic Books, London, 2002; Macfie, A. L. „Atatürk“ Persoon, Olion, Tallinn, 2001

¹⁷ Mooney, Brian „Ajaloo kujundajad antiikajast tänapäevani“, Valgus, 2008; Weir, Stephen „Ajaloo halvimid otsused“ Koolibri, 2009

¹⁸ Internet, JSTOR andmebaas

<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/action/doBasicSearch?Query=Gallipoli&acc=on&wc=on&fc=off> (külastatud 24.08.2013)

Dokumentaal “Gallipoli campaign” annab ülevaate kõikidest osapooltest. Eriti vaatamist väärt on “Gallipoli: The New Zealand Story”, mis valmis 1984. aastal ja sai Feltexi auhinna. Selle filmimiseks otsiti tollaegsed veteranid üles ning intervjueriti neid, lõpuks 26 neist osales ka dokumentaalis, kus nad kirjeldasid lahingukoledusi ja tollaegset olukorda Gallipolis. Dokumentaali esitas kindralleitnant Sir Leonard Thornton, kes oli Uus-Meremaa kaitsejõudude juhataja. Lisaks nendele oli 1981. aastal linastunud film “Gallipoli” peaosades Mel Gibson ja Mark Lee. See räägib 1910ndate agraarse Lääne-Austraalia noortest meestest, kes otsustavad end kirja panna Austraalia sõjaväkke. Lugu viib edasi Egiptusesse ja siis Gallipoli, kus näidatakse tollast kaevikutes ja ümbritsevas keskkonnas valitsenud olukorda. See film oli minu jaoks heaks näiteks Gallipoli tähtsusest austraallaste jaoks. Negatiivsena tooksin välja selle, et see film tundus liialt hollywoodlik. Filmi autoriks on Peter Weir, kes tegi koostööd ajaloolastega ning käis ise Gallipoli poolsaarega tutvumas, et film oleks võimalikult tõepärane. Ta on tunnustatud Austraalia režissöör. Tänapäevasem dokumentaal tuli türklase Tolga Örneki poolt 2005. aastal, see vaatles samuti Gallipolit ning seda mitmest vaatevinklist – türklaste ja brittide ning ANZAC-i poole pealt. Tegemist polnud vaid Türgi uhkuse näitamisega, seda kinnitab ka asjaolu, et Tolga Örneki sai Austraalia Ordu poolt tasustatud auväärse medaliga. See film andis edasi asjaolu, et sõda on julm ning sõdurid ei ole selles sõjategevuses kuidagi süüdi. See oli tema esimene dokumentaal, mis sai laiema tunnustuse üle maailma.¹⁹ Järgmine väga hea videomaterjal oli “Gallipoli Disaster Documentary”, mis andis mõista, et kampaania oli juba algusest peale hukule määratud. Selles keskendutakse maastikule, ilmastikule ja teistele faktoritele, mis inimesest ei sõltu. Samuti annab ka see, nagu kõik teisedki dokumentaalid, väga hea ülevaate kogu olukorrast Gallipoli poolsaarel. Töös on ka lisad piltidega, visualiseerimaks Gallipolis toimunut.

¹⁹ Internet, Örneki, Tolga, 2005, „Gallipoli – the frontline experience“ (film), cinema EPOCH
<http://www.imdb.com/title/tt0450426/> (külastatud 25.04.2013)

1. Eellugu – olukord maailmas

“Esimene maailmasõda oli traagiline ja tarbetu konflikt. Tarbetu sellepärast, et selle puhkemisele viinud sündmuste jada oleks saanud katkestada mistahes suvalisel hetkel esimesele relvakokkupõrkele eelnenud viie kriisinädala jooksul, kui maksvusele oleks pääsenud mõistus või üldine hea tahe. Traagiline sellepärast, et esimesele kokkupõrkele järgnenud kustutas kümne miljoni inimese elu, muserdas hingeliselt veel mitmeid miljoneid, hävitas Euroopa kontinendi heasoovliku ja optimistliku kultuuri ning, kui kahurid nelja aasta pärast lõpuks vaikinud olid, jättis endast maha poliitilise vimma ja nii tugeva rassivaenu, et seda peetakse Teise maailmasõja otseseks tagajärjeks.”²⁰

Enne 1914. aastat, mis oli Haagi rahukonverentside ja esimeste Nobeli rahupreemiate jagamise aeg, oli Euroopas üleval küsimus rahu säilitamisest ja purustava sõjajõu vähendamisest. Sellest hoolimata käisid Euroopas hoogsad ettevalmistused sõjaks.²¹ Pärast Suurt Prantsuse Revolutsiooni ja Napoleoni sõdu ei olnud kuni 1914. aastani nii suurt konflikti, mis oleks kaasanud kõiki suurjõude maailmas²². Bosnia terrorist Gavrilo Principi sooritas 1914. aasta 28. juunil Austria troonipärija ertshtersog Franz Ferdinandile atendaadi. See oli ajendiks, mis vallandas Euroopas sõja. Suurjõud soovisid kehtestada oma võimu nii Euroopas kui ka oma kolooniates. Täpselt kuu pärast troonipärija hukkumist kuulutas Austria-Ungari Serbiale sõja ning süüdistas viimast terrorismis. See omakorda käivitas ahelreaktsiooni, milles teised riigid tulid oma liitlasi toetama ning asusid oma kavandatud sõjaplaane ellu viima. Saksamaa püüdis toetada oma liitlast Austria-Ungarit, kellega koos moodustati nn Keskriigid. Serbiat toetas Venemaa, mistõttu Saksamaa kuulutas Serbiale ja Prantsusmaale sõja. Suurbritannia kuulutas heade suhete tõttu Prantsusmaa ja Madalmaadega sõja Saksamaale. Türgi asus sõjas Keskriikide poolele. Enamus Euroopa riike oli 12. augustiks sidunud end ühe või teise poolega.²³

Rindejoone ulatus oli suur. Idapool jooksis see peaaegu piki kõiki riigipiire ning läänes ulatus pea katkematult Šveitsi Alpidest La Manche`i väinani.²⁴ Suurte riikide sõjaplaanid kukkusid läbi ning alguse sai kaevikusõda, milles hukkus väga lühikese aja jooksul suur hulk mehi. 1914. aasta

²⁰ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 15

²¹ Grant, R. G. „Lahingud“, lk. 255

²² Stevenson, David „1914-1918 The History of the First World War“, Penguin Books, 2004. Lk. 3

²³ Stevenson, John „Euroopa ajalugu“, Kirjastus Varrak, 2002. Lk. 389

²⁴ *Ibidem*

lõpuks, oli 300 000 prantslast tapetud, 600 000 haavatud, ja seda 20 miljonist meessoost elanikust, kellest umbes 10 miljonit olid sõjaväelased.²⁵ Britid kaotasid läänerrindel 1914. aasta lõpuks poole oma jõududest²⁶. Seega süvenev ummik nii lääne- kui idarindel tõi kaasa katsed murda patiseisu kusagil mujal. Väljavaade avada Dardanellid, et võimaldada ühendust Venemaaga ja sundida ühtlasi Türgit sõjast väljuma, tundus paljutõotav.

1909. aastal olid Noortürlased ehk Türgi natsionalistid võimult kõrvaldanud sultan Mehmet V ning seda perioodi võib Türgi ajaloos nimetada ka kolme paša valitsuseks ehk triumviraadiks. Võim oli koondunud kolme mehe kätte: Enver paša (sõjaminister), Mehmet Talaat (siseminister) ja Ahmet Djemal (mereminister).²⁷ Kuigi sultan valitses veel ametlikult edasi, oli realselt kogu võim Ottomani impeeriumis nende kolme mehe käes. Mustafa Kemalist ei teadnud sel ajal enam inimesi midagi. Tema tõus sai alguse just Gallipoliga ning 1934. aastani tegi see mees oma riigi heaks nii palju, et parlament andis talle aunime, temast sai Atatürk ehk „türklaste isa”.²⁸

Finantsiliselt oli valitsus pankrotis, moraalselt oldi mindud tagasi vanasse despotismi, kus võimutses jõud, hirm ja korrupsioon. Kogu olukord andis valitsusele mõista, et vajatakse liitlast. Selleks sai olla ainult Saksamaa või Suurbritannia, sest nemad olid Euroopa ja ka maailma suurjõud pea kõigis näitajais. Brittidega, “merede valitsejatega”, olid türklased pikalt heades suhetes olnud. Brittidel olid liitlasteks Prantsusmaa ja Venemaa, mis muutis türklastele liitlase valiku pealtnäha lihtsaks. Tegelikuses oli aga Venemaa olnud Türgi pikaajaline vaenlane, mis andis aga tõeke minna sakslaste poolele. Saksa diplomaadid eesotsas Hans von Wangenheimiga mõjutasid türklasi propagandaga, et Saksamaa Keisririik võidab igal juhul uue suure sõja.²⁹ Lõpliku poole valisid türklased siis kui mereminister Winston Churchill ei lubanud anda neile kaht sõjalaeva, mida ehitati Suurbritannias. Põhjenduseks toodi sakslaste kohalolek Türgis.³⁰

²⁵ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 18

²⁶ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 21

²⁷ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 6

²⁸ Kinder, Hermann ja Hilgemann, Werner „Maailma ajalugu“, lk. 445

²⁹ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 10

³⁰ *Op. cit.* Lk. 14

2. Ettevalmistus: liitlaste eesmärgid ja merekampania

2.1 Liitlaste eesmärgid

Algatuse sai küsimus Venemaa valitsuselt, kes palus brittidel ette võtta demonstratsiooni Türgi vastu, et kergendada Vene seisukorda Kaukasuses. Prantslased olid Türgi vastast aktsiooni eelnevalt isegi mõelnud. Prantsuse justiitsminister Aristide Briand pakkus 1914. aasta novembris välja idee saata Kreekasse Prantsuse-Briti sõjaline ekspeditsioon. Selle eesmärgiks oli abistada Serbiat ning veenda selle naabreid Rumeeniat ja Bulgaariat, kes olid Türgi ammused vaenlased, ühinema liitlastega ja Balkani kaudu Austria- Ungarit ründama.³¹

Britid otsisid erinevaid võimalusi, kuidas saavutada olukord, mis viiks Antanti riigid paremasse seisu kui Keskriigid. Maailma suurim merevägi võis olla üks variant. Tolleaegne briti mereminister Winston Churchill pakkus välja mitmeid erinevaid võimalusi, kuidas mereväe ressursse ära kasutada ning Dardanellide kindluste pommitamine oli huvipakkuv. Alguses võtsid Churchilli kaaslased sõjanõukogus tema arvamust skeptiliselt, öeldes, et see on liiga riskantne. Patiseis rinnetel ja Ottomani impeeriumi tegevus aga pani sõjanõukogu oma meelt muutma.³² Maurice Hankey, Briti sõjanõukogu liige, arvas nagu Churchillgi, et Saksamaad saab nõrgestada tema liitlaste, eriti Türgi kaudu³³.

John Masefield on maininud viit erinevat põhjust, miks Gallipoli üldse alguse sai. Esiteks murda Türgi võim Euroopas, teiseks juhtida kõrvale suur osa Türgi armeed, et leevendada Venemaa olukorda rinnetel. Kolmandaks saada pääs Mustale merele, et abistada venelasi sõjavarustusega, sest Vene põhjapoolsed sadamad olid jää tõttu suletud. Neljandaks tuua Lõuna-Venemaalt suured viljavarud, mis ootasid teele saatmist. Ning viimaseks, kui võimalik, vältida uute liitude tekkimist Antanti ning neutraalsete riikide (Rumeenia, Bulgaaria ja Kreeka) astumist sõtta Keskriikide vastu.³⁴

2.2 Merekampania

Esialgu kavandati ainult merekampania, et hävitada Dardanelle kaitsvaid forte ning jõuda türklaste pealinna ja sealt edasi Musta merre. 1807. aastal olid inglased 7 laeva ja mõne väiksema

³¹ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 234

³² Internet, New Zealand history, <http://www.nzhistory.net.nz/war/the-gallipoli-campaign/background> (külastatud 17.04.2013)

³³ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 21

³⁴ Masefield, John „Gallipoli“, lk. 10

alusega suutnud türklaste kaitsest läbi minna ning ka väinast tagasi tulla. 19. sajandi jooksul oli neid kindlustusi täiustatud ning sõjas Itaaliaga 20. sajandi algul proovisid ka itaallased sealt oma torpeedopaatidega läbi saada, kuid see ei õnnestunud, sest türklased olid tänu sakslastele oma kaitset ja relvastust täiustanud. Nii oli ka Esimese maailmasõja algul, kui Türgi astus sõtta, siis britid ja prantslased soovisid läbi Dardanellide minna. Liitlastest sakslased aitasid türklastel valmistada kaitseliinid oskuse, teaduse ja sihikindlusega.³⁵

Enne rünnakut oli vaja aga sadamat, mis pakuks koondumisvõimalust rünnaku eel. Selleks valiti Mudrose sadam Lemnosel ning laevastiku juhiks Briti admiral Garden³⁶. Vastu 19. veebruari liikus merevägi fortide poole ja väinade otstes asuvad kindlustused suudeti hävitada, kuid mida rohkem edasi liiguti, seda võimsamaks muutus vastupanu. Lisaks oli vees mitu suurt miinivälja, mille eemaldamine võttis palju aega. See omakorda andis türklastele aega vägesid rannikule juurde tuua ning miine lisades hoidsid nad liitlaste laevastikku tugeva tule all.³⁷ Alguses saadeti Londonisse teade, et jõutakse kahe nädalaga Konstantinoopoli, kuid see oli liiga julge ennustus. Suurem mererünnak algas märtsi keskel. Rünnakus osales 18 suurt lahingulaeva ning lisaks veel väiksed toetavad alused. Laevad nagu Lord Nelson, Agamemnon, Charlemagne ja Albion said vigastada, aga need liikusid ikkagi edasi. Türklaste kahurivägi ja jooksvalt meremiinide lisamine ning liitlaste miinihävitajate suutmatus miine hävitada viis mererünnaku ohtu. Kuu aega hiljem olid türklased suutnud juba hävitada kolm suurt lahingulaeva, sealhulgas hukkus prantslaste Bouvet koos enamusega meeskonnast.³⁸ Nüüd leidsid liitlased, et tuleb rakendada varuplaani – sooritada dessant hõivamiseks Dardanellide väinad (vt. Lisa 1). Spekuleeritud on selle üle, miks koheselt ei alustatud dessandiga, kuid alguses usuti tõsimeeli, et on võimalik suure laevastikuga lihtsalt väinadest läbi sõita ja piisab vaid laevakahurite tulejõust. Selles osas eksiti ning nüüd pidi maavägi suuremas osas kogu töö ise ära tegema, et merekampania saaks jätkuda.

³⁵ Masfield, John „Gallipoli”, lk. 11

³⁶ Grabbi, Herbert „Maailmasõda“, lk. 218

³⁷ Masfield, John „Gallipoli”, lk. 16

³⁸ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 26-27

3. Sõdivad pooled

3.1 Lahingu üldine kulg ning vaatepunkt brittide ja prantslaste poolelt

Juba Napoleon on öelnud, et jääb suur küsimus: Kes hoiab Konstantinoopoli³⁹? Liitlasi aitas ka see, et türklastel endil puudus tugev sõjalaevastik nagu seda oli neil olnud sajandeid tagasi, mil nad Vahemerde valitsesid⁴⁰. See aga andis dessandiks eelise. Rünnakus osalesid Prantsuse diviis, mis koosnes Prantsuse maakaitseväge sõduritest ja senegallastest, 29. Briti diviisist, Kuninglikust mereväe divisjonist ning lisaks Austraalia ja Uus-Meremaa vägedest (edaspidi ANZAC). Brittide hulgas oli veel ka hindusid ja newfoundlasi.⁴¹ Väed toodi kohale Egiptusest, kus nad said mõned kuud eelnevalt treenida rünnakuks kõrbetingimustes.

Dessandi kaks võtmekohta oli tagada väina sissepääsu kontroll sõja- ja kaubalaevadele ning hävitada vaenlase rannikul asuvad suurtükid mõlemal pool väina⁴². Poolsaarele planeeriti kahte rünnakut. Ühte poolsaare tipus asuval Hellese neemel ja teist lääneküljel paiknevas Aru Burnu piirkonnas. Vastase eksitamiseks planeeriti veel kahte rünnakut. Laevastik soovis kalda lähedal asuvate karide ja tugevate hoovuste tõttu dessandi läbiviimist päevavalges. Dessandi toimumise ajaks valiti 25. aprill. Rannale lähenevad briti sõdurid olid päevavalguses türklastele heaks märklauaks. Britid tungisid aga vapralt edasi hoolimata kaitsetulest ja rannale püstitatud okastraattõkkest.⁴³ Kui britid poleks pärast Achi Baba kõrgendiku vallutamist teinud puhkepausi, siis oleksid nad ehk suutnud Türgi kaitseliinid vallutada⁴⁴. Seega lasid liitlased initsiatiivi käest ning türklased suutsid oma kaitse ümber organiseerida ja kaevased end kaevikutesse. Nüüd saab paralleeli tõmmata läänerindega, sest ka Gallipolis hakkasid mõttetud tapatalgud ning rindest sai uus patiseis. Nende vigade eest maksti sõdurite eludega. Kogu Gallipoli kaotuste arvuks tuuakse brittidel koos impeeriumi alamatega 205 000, prantslastel koos koloniaalvägedega 47 000⁴⁵.

³⁹ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 1

⁴⁰ Masfield, John „Gallipoli“, lk. 11-12

⁴¹ *Op. cit.* Lk. 19

⁴² Doyle, Peter & Bennett, Matthew R. „Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915 *The Geographical Journal*, Vol. 165, No. 1 (Mar., 1999) (kättesaadav interneti keskkonnas JSTOR andmebaas

<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/3060508?seq=3&Search=yes&searchText=Gallipoli&list=hide&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DGallipoli%26acc%3Don%26wc%3Don%26fc%3Doff&prevSearch=&item=1&ttl=1835&returnArticleService=showFullText&resultsServiceName=null>) (külastatud 25.08.2013)

⁴³ Newark, Tim „Murrangulised lahingud“, lk. 63

⁴⁴ *Op. cit.* Lk. 63

⁴⁵ Grant, R. G. „Lahingud“, lk. 282

Räägitakse ka teistest arvudest, mille kohaselt Briti impeerium ja Prantsusmaa kaotasid kokku 214 000 sõdurit⁴⁶. Seevastu Herbert Grabbi oma raamatus “Maailmasõda” märgib liitlaste kaotusteks ajavahemikul aprill 1915 kuni detsember 1915 umbes 150 000⁴⁷. Theodore L. Gatchel on oma raamatus “At the Water’s Edge” öelnud, et sõdivad pooled kaotasid kokku rohkem kui 250 000 sõdurit⁴⁸. Surnute arvu kasvatas lisaks tavalistele sõjaohutudele lõõmavkuum päike ja düsenteeria suvel, tugevad vihmad sügisel, ja madal temperatuur talvel.

Liitlaste juhtkond, eriti britid, ei tahtnud loobuda üritusest, seega saadeti Gallipolisse vägesid juurde. Taheti vallutada Sari Bairi kõrgustik, et poolsaart kaitsvad Türgi väed pooleks lõigata. Ööl vastu 7. augustit maabusid uued diviisid laevade kattetuleta Suvla lahe kaldal. Lisaks oli vaja sellesse kohta maabumist, sest taheti võtta Cape Hellas ja Achi Baba kõrgendikel olevatelt sõduritelt “lahinguraskus”.⁴⁹ Suvla paistis olevat hea valik, sest seal oli vähe vaenlase sõdureid ning maabumiseks oli see looduslikult sobiv koht. Augustis toimus rida lahinguid nagu Sari Bari, Krithia, Lone Pine, Chunuk Bair, Nek, Scimitari mäe lahing ja Mägi 60 lahing. Neid lahinguid peetakse ka Gallipoli augusti pealetungiks, mis üldjoontes läbi kukkus. Läbikukkumise põhjusteks võib pidada asjaolu, et uued väed ei tundnud poolsaare olusid ning rünnaku kandev roll jäi vanadele olijatele. Samuti oli maastik karm ja mägine. Pimeduse tõttu eksisid väed teelt ning sattusid türklastega käsitsivõitlusse. Pealetulevad diviisid erilist vastupanu ei kohanud ning jällegi tehti viga jäädes käsku ootama. See andis türklastele võimaluse abivägedega kõrgendik tagasi võtta.⁵⁰ Mustafa Kemali juhtimisel hakkasid türklased korraldama vasturünnakuid, mille käigus sunniti suurte kaotustega liitlased taanduma kaldale. Armeekomandör Hamilton vabastati oma kohalt oktoobris ning seejärel soovitas järgmine kindral väed poolsaarelt evakueerida⁵¹. Briti välimarssal Lord Kitchener käis kohapeal asja uurimas ja ütles, et see on jube koht ning sealt ei saa läbi⁵². Seega tuli võtta vastu otsus taandumiseks, sest eelnev augusti pealetung oli piisavalt suur, et pidanuks murdma Türgi kaitseliinid. Londonis leiti, et kogu jõud tuleks suunata läänerindele, mitte eksperimenteerida Vahemeres. Lõplik evakuatsioon sai kindlaks, kui ilmad muutusid. Sügise lõpus olid tohutud vihmajärgid, mis uputasid nii liitlaste kui ka türklaste

⁴⁶ Brewer, Paul „Sõdade kroonika“, lk. 118

⁴⁷ Grabbi, Herbert „Maailmasõda“, lk. 219

⁴⁸ Gatchel, Theodore L. „At the Water’s Edge“, lk. 23

⁴⁹ Regan, Geoffrey „Great military disasters“, lk. 232

⁵⁰ Newark, Tim „Murrangulised lahingud“, lk. 64

⁵¹ *Op. cit.* Lk. 65

⁵² Internet, World War I/ Gallipoli campaign IV osa,

<http://www.youtube.com/watch?NR=1&feature=endscreen&v=SQsCQ4k8WTA> (külastatud 28.01.2012)

kaevikud ning siis saabus 40 aasta karmim talv, mis võttis väidetavalt 15 000 mehe elu. Huvitav on see, et kogu Gallipoli ebaõnnestumise juures oli just taandumine tasemel, sest hukkunuid väidetavalt polnudki. Vastaspool pidas seda meistriteoseks⁵³. Maha jäeti ka palju sõjavarustust, mis jäi türklastele. Evakuatsioon lavastati vastaspoolele järgmiselt: kaevikutes imiteeriti lahingutegevust mehhaniseeritud vintpüsside abil ning kaldal mängiti jalgpalli. Selline tegevus paistis tavalise lahingutegevuse puhkeolukorrana. Kõik tundus selline, nagu oli olnud mõned kuud tagasi.⁵⁴ Detsembris 1915 ja jaanuaris 1916 toimus kaks taandumislainet, mis viisid lõplikult kõik sõdurid Gallipolist Egiptusesse. Viimased briti sõdurid lahkusid 9. jaanuaril 1916⁵⁵. Britid ja prantslased ei tahtnud lähenevate kümnendite jooksul dessandist midagi kuulda. Gallipoli lahingu kaotus ei mõjutanud sõja kulgu, seega see juhtum jäi paljude teiste, nagu Somme'i, Verduni ja Marne'i, lahingute varju. Egiptusesse evakueerunud väed alustasid pealetungi Lähis-Idas. Kuna Briti impeeriumi ja Prantsusmaa ajalugu on nii mitmekülgne, siis Gallipoli jääb nende ajalukku osakesena Esimesest maailmasõjast. Gallipoli läbikukkumise kohta tehti suured järeldused, et tulevikus dessantide korraldamistel vigu vältida. Austraalia ja Uus-Meremaa jaoks oli Gallipolil suurem tähendus kui brittidel ja prantslastel, sest nende ajalugu ei ole olnud nii sündmusterohke.

3.2 Austraallased ja uusmeremaalased Gallipolis – rahvusliku eneseteadvuse tõus

“Need kangelased, kes valasid oma verd ja kaotasid elud... Nüüd sa lebad sõbraliku maa pinnal. Seepärast puhka rahus. Me ei tee vahet Johnnidel ja Mehmetitel, kus nad lebavad külge külge vastas siin meie maal... Teie, emad, kes saatsid oma pojad kaugetelt maadelt, pühkige minema oma pisarad; teie pojad lebavad rahus nüüd meie põues. Pärast oma elude kaotust sellel maal, on nad samuti saanud ka meie poegadeks.” Need suured sõnad, mis lausus Mustafa Kemal Atatürk kuulsusrikkalt langenud ANZAC-lastele, on raiutud Gallipoli poolsaare ANZAC-i abaja monumendile.⁵⁶

Austraallased ja uusmeremaalased ei tähista Esimese maailmasõja võitu nii nagu seda teevad britid ja prantslased. Nende jaoks oli see pigem katastroof, mis aitas rahvuslikule

⁵³ Wren, Jack „The Great Battles of World War I“ Grosset & Dunlap, New York. 1971 Lk. 162

⁵⁴ Internet, World War I/ Gallipoli campaign IV osa,

<http://www.youtube.com/watch?NR=1&feature=endscreen&v=SQsCQ4k8WTA> (29.01.2012)

⁵⁵ Internet, New Zealand history <http://www.nzhistory.net.nz/war/the-gallipoli-campaign/the-end-of-the-campaign> (külastatud 22.04.2013)

⁵⁶ Internet, <http://www.tumblr.com/tagged/anzac%20cove?page=20> (külastatud 07.05.2013)

enesemääramisele kaasa. Seda võrreldakse kanadalaste natsionalismi tõusuga Vimy mäeahelikus toimunuga 1917. aasta aprillis⁵⁷. Suur osa ANZAC-i jõududest sai surma või haavata. Pakutakse, et Austraalia kaotas 19 441 haavatute ja 8709 sõdurit hukkunute näol. Uus-Meremaal arvatakse olevat olnud 4752 haavatut ja 2721 surnut.⁵⁸ Kokku teeb see kaks kolmandikku kogu ANZACi jõududest. Et hukkunute suurt arvu paremini mõista, tuleks analüüsida tollast lahinguolukorda ning seda, miks austraallased ja uusmeremaalased astusid sõtta hoolimata sellest, et nad asusid geograafiliselt lahingutandritest tuhandete kilomeetrite kaugusel.

Teel Egiptusest Euroopasse koosnes ANZAC maakaitseväelastest. Need mehed olid sõjaväeteenistuseks väljaõppe saanud hästi arendatud omakaitseüsteemis. Seal valmistati koolieast alates kõiki mehi sõjaväeteenistuseks ette. Uus-Meremaa koloonias, mis asus strateegilises plaanis maailma ühes kõige vähem ohustatud piirkonnas, suhtus oma Austraaliaga sarnasesse sõjaväekohustussüsteemi tõsiselt. 1914. aastal teadis iga uusmeremaalane, et imperium ootab neilt valmisolekut tegutseda ning taluda raskusi. See tähendas, et vajaduse korral pidid kõik olema valmis jätma õpperuumid ja spordiväljakud ning üheskoos sõjale vastu minema. Uus-Meremaa suutis oma poolemiljonilise meessoost elanikkonnaga välja panna 50 000 väljaõppinud sõdurit vanuses kuni 25 aastat. Austraalias oli olukord sarnane, nende sõdurite hulgas oli maamehi vähem kui uusmeremaalastel. Asunikusõltumatus ning oskus kasutada nii relva kui labidat tõi uusmeremaalastele 20. sajandi parima sõduri kuulsuse. “Austraallastel oli sellele vastu panna aga bravuur, individualism ning ühtekuuluvustunne, mis moodustas hirmuäratava ründevoimega armee.”⁵⁹

Unustada ei saa Gallipoli ja Egiptuse erinevusi maastikus. Esmalt maabusid ANZAC-i 48 paatkonda vales kohas, algselt valitud rannast 1,5 kilomeetrit põhjapool. Maabumiskoht asus järsu kaldanõlva all, mis läks järk-järgult astangutena üle mäeahelikuks. Nii põhja kui lõuna pool langeb kallas järsult merre, selliselt moodustab ANZAC-i abajas justkui amfiteatri. Sinnakanti sattujaid hämmastab peamiselt Gallipoli lahinguväljade miniatuurisus (vt. Lisa 2). Austraallaste ja uusmeremaalaste jõudmine mäeharjale enne vaenlasi tagas selle, et nende positsioonid koos rannaga ei langenud vaenlastele justkui peopesale, see oleks järkevatel operatsioonidel

⁵⁷ Holmes, R. „Battlefield: Decisive conflicts in history“, lk. 208

⁵⁸ Australian Government, Department of Veterans` Affairs, Gallipoli 95th Anniversary, 2010, http://www.dva.gov.au/news_archive/Documents/The%20Gallipoli%20Campaign.pdf (külastatud 14.05.2013)

⁵⁹ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 239

tähendanud negatiivseid tagajärgi. Samas ANZAC-lased said aru, kui oluline on kiiresti üles jõuda, pärast maabumist nad vastupanu peaaegu ei kohanudki ning nad asusid kohe mööda mäekülgi üles ronima. Õige pea selgus vastupau puudumise põhjus. Türklased olid pidanud dessanti sellises raske maastikuga piirkonnas ebatõenäoliseks ning seetõttu oli vaenlasel selles piirkonnas vähe jõude. Sõdurid said aga tunda maastiku vaenulikkust, mis osutus samaväärseks sõduritest kaitsjatega. Mäeharjale järgnes teine, lõhed lõppesid ummikutega, teel tippu ei leitud õiget rada, tihedas võsastikus kaotati omavaheline side, rühmad eraldusid ja koostöö lagunes, organiseeritud ülessööst ebaõnnestus.⁶⁰ Rasketes oludes hukkusid noored, vähem kui 20 aastased mehed⁶¹.

Sir Ian Hamilton käskis sõdureil kaevuda niikaua, kuni nad kõik on ohutus kohas. Nii sõdurid ka tegid, kuid pinnas oli kõva ning polnud kühvleid, selle asemel kasutati kirakat, plekk-konserve, bajonette, kõike, mis aitasid sügavale kaevuda.⁶² Vaatamata rasketele oludele ehitati suured kaevikud, mis pidid olema piisavalt laiad, et kõige paksem ohvitser seal kõndima mahuks ning piisavalt sügavad, et pikim ohvitser pihta ei saaks, sest tulistati järjepidevalt mõlemalt poolt. Väidetavalt leiuati just seal periskooppüss, mida hakati kasutatama kõikidel rinnetel (vt. Lisa 3).⁶³ ANZACi abajas, nagu seda kutsuma hakati, nägi välja nagu kullalinn, kuid keegi ei leidnud sealt rikkuseid. Kõikjal varitses hoopis oht. Selle tunnistuseks on see, et kõigist maabujatest kaotati 50 protsenti. Haavatute evakueerimine oli kehv, paljud surid järelevalve puudumise tõttu. Rünnakuid viidi läbi suure kiiruga ning see kuhu või kuidas homme minnakse, oli homse päeva küsimus. 7. augusti rünnak Nekis oli mõttetu, sest neli austraallaste ründelainet langes enne, kui jõuti vastase positsioonideni. Selle visuaalseerimiseks on kõige parem Peter Weiri film Gallipoli, mis näitab, kui mõttetu võisid olla sealsed tapatalgud. Kõrgemad ohvitserid andsid käsu pealetungiks ka siis, kui see näis võimatu, joosti lihtsalt kaevikutest välja, et sattuda vaenlase tuleraha alla. Vaatamata sellele andsid sõdurid endast parima ja taganemisel tehti isegi kaasvõitleja õlgadel olles nalja (vt. Lisa 4). Suvel lõõmas kuum päike, valitses hirm, nälg, sääsed ja haigused. Paljud enam ei hoolinud, kas nad elavad või surevad peagi. Prooviti isegi

⁶⁰ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 240-241

⁶¹ Internet, Gallipoli: The New Zealand Story, Television, 1984 (Documentary) clip 2
<http://www.nzonscreen.com/title/gallipoli-the-new-zealand-story-1984> (28.03.12)

⁶² Internet, Gallipoli: The New Zealand Story, Television, 1984 (Documentary) clip 2
<http://www.nzonscreen.com/title/gallipoli-the-new-zealand-story-1984> (28.03.12)

⁶³ Internet, Gallipoli: The New Zealand Story, Television, 1984 (Documentary) clip 4
<http://www.nzonscreen.com/title/gallipoli-the-new-zealand-story-1984> (01.04.12)

enesetappe, minnes kaevikust välja teades, et vastase täpsuslaskja on valmis.⁶⁴ Suurtele ebaõnnestumistele ja raskele suvele järgnes kiiresti tulev külm talv. Ainuke positiivne asi kogu Gallipoli juures oli evakuatsioon, mida on ka eespool mainitud ning milles ei saanud surma ühtegi meest. Häbistatud Hamiltoni asemele määrati kindral Sir Charles Monro. Monro veenis olukorda üle vaatama saabunud sõjaminister Herbert Kitcheneri evakuatsiooni vajaduses. Viimaseks argumendiks evakuatsiooni poolt sai tugev torm, mis uputas kaevikutes sõdureid ja lõhkus paljud randa rajatud ehitised.⁶⁵

Kõigist Gallipolis käinud üksustest jättis sealne lahingutegevus sügavaimad jäljed australlastele, kes mäletasid toimunut kaua ja mäletavad siiani. 1915. aastal sõtta astunud äsja föderatsiooniks liidetud maa kodanikud saabusid sõjast ühe rahvuse liikmetena. Esimest ANZAC-i päeva tähistati 25. aprillil 1916. aastal.⁶⁶ Gallipoli on austraallastele ja uusmeremaalastele niivõrd tähtsaks saanud, et sellest kirjutas laulja Eric Bogle 1971. aastal loo “And the Band Played Waltzing Matilda”, mis jutustab ühest Austraalia noorest mehest, kes läheb 1915. aastal Gallipoli sõtta ning leiab, et surmast on hullemaid asju. Lisaks annab laul edasi sõja julmuse ja kasutuse. Laul on valitud Austraalia kõigi aegade 30 parima laulu sekka.⁶⁷ See annab mõista, kui tähtsad olid Gallipoli tagajärjed just Austraalia ja Uus-Meremaa ajaloole ja kultuurile.

Pärast Gallipoli on Uus-Meremaa ja Austraalia siiani heades suhetes, nad mõistsid, et kuigi nad võitlevad küll Briti impeeriumi nime all, on nad siiski end näidanud rahvusvahelisel areenil eraldi riikide ja rahvustena. Hukkunuid nendel riikidel oli kokku üle 11 000 ja haavatuid vähemalt 24 000. Kuna nende riikide rahvaarv ei ole väga suur võrreldes nende pindalaga, tekitas see ühiskonnas noorte meeste puuduse.

3.3 Türgi ja Mustafa Kemal

Vaatamata asjaolule, et Türgi oli heades suhetes brittidega Krimmi sõja ajast ning Briti impeeriumil oli palju ka moslemi kogukondi üle oma valitsetavade alade, oli just Saksa diplomaatia see, mis tõmbas türklased Keskriikide sekka. Kui katsed Saksa kaitse kõigutamiseks lääneriindel luhtusid, soovisid liitlased lüüa rivist välja keskriikidega ühinenud Türgi. Sellest

⁶⁴ Internet, Gallipoli: The New Zealand Story, Television, 1984 (Documentary) clip 4
<http://www.nzonscreen.com/title/gallipoli-the-new-zealand-story-1984> (külastatud 01.04.12)

⁶⁵ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 245

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ Internet, Eric Bogle, The Pogues - „And the Band Played Waltzing Matilda”,
<http://www.youtube.com/watch?v=cZqN1glz4JY> (külastatud 22.04.2013)

plaanist võrsus idee vallutada Dardanellid, andes sellega hoop Türgi strateegilisse südamesse ja raiudes samas lahti otseühendus Venemaaga Musta mere kaudu. 1913. aastal läks Osmanite riik Enver-paša juhitud Türgi natsionalistide ehk Noortürklaste kontrolli alla, kes oktoobris 1914 astusid Esimesse maailmasõtta Saksamaa liitlasena. Liitlaste rünnak tuli türklastele väga kehval ajal, sest ajast, mil Suur Ilmasõda algas, ei olnud türklaste vaated sõja võitmiseks head. Mesopotaamia langes brittide kätte ja muid impeeriumi piirkondi ohustasid samuti britid, peamiselt just Süüria ja Palestiina poolt. Enver-paša tahtis teha veel pealetungi Kaukaasias, et tungida Venemaale ja veel oli riigijuhil tegelikult plaanis teha ekspeditsioon Indiasse.⁶⁸ Need uhked plaanid ei vastanud aga tegelikkusele ning ei arvestatud, et impeerium on kokkuvarisemise äärel. Ka Balkanimaad ei olnud veel poolt valinud, kuid ajalooline tüli Bulgaaria, Rumeenia ja teiste maadega andis pigem liitlastele eelise. Seega oli impeeriumil mitu rinnet ning nüüd lisandus uus, mis ohustas pealinna ja terve suurriigi kapituleerumist. Liitlaste merekampaania ebaõnnestus ja maavägede toomine võttis aega, see andis türklastele võimaluse ja aja oma kaitsepositsioonide sissevõtmiseks. Ehitati kaevikud ja korralik taristu, et uued värsked väed, toit ja varustus jõuaks kiiresti kohale. Randadesse pandi okastraat ning merre miinid, mis saadi venelaste käest Mustast merest ja mis olid sattunud Konstantinoopoli. Nüüd kasutati neid ära.⁶⁹ Lisaks aitasid türklaste ka sakslased, kes jagasid vähesel määral sõjatehnikat ning saatsid Türki ka mitmed sõjaväe nõustajad, kes jagasid neile oma sõjapidamise strateegiat ja taktikat ning oskuseid. Dardanellide kaitsmine 1915. aastal tõstis türklaste rahvuslikku eneseteadvust. See saavutati suuresti tänu Mustafa Kemalile, keda peetakse ka tänapäeva türklaste isaks ja riigi rajajaks. Tema innustav roll Gallipoli lahingus muutis ta rahvuskangelaseks.⁷⁰ Pärast soovi avaldamist määrati Kemal 2. veebruaril 1915. aastal, Marmara mere ääres Tekirdagis formeeritava 19. diviisi komandöriks. Tema viis diviisi 25. veebruaril Gallipoli poolsaarele Maydosesse ja sealt edasi Boghali. Mustafa Kemal reageeris viivitamatult, kui Antandi väed 1915. aasta aprillis pärast Dardanellide vallutamise ebaõnnestumist maandasid dessandi Bulairi asemel hoopis poolsaare Egeuse mere poolsel küljel Kaba Tepe lähedal Ari Burnus. Kuuldes liitlaste, peamiselt Austraalia ja Uus-Meremaa vägede maabumisest, otsustas ta vaatamata käsule ühe pataljoni valmis seadmise asemel terve diviisi lahingukorda seada. Osade ajaloolaste arvates ei olnud see otsus oluline ainult Ari Burnu kohal kõrguva mäeharja vaenlaste kätte sattumisel,

⁶⁸ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 53-54

⁶⁹ *Op. cit.* Lk. 58

⁷⁰ Grant, R. G. „Lahingud“, lk. 282- 283

vaid mängis rolli ka sõjaretke lõpptulemuse kujunemisel. Järgmistel nädalatel algatas ta mitu pealetungi, mille eesmärgiks oli vaenlase väed merre ajada ning selle saavutamine tal peaaegu ka õnnestus.⁷¹ Seega võib üks karismaatiline mees oma tegevusega luua ühelt poolt katastroofi, samas teiselt poolt au ja kuulsust. Kemal oleks võinud hukkuda, kui Gallipoli kaitsmisel tabas teda mürsukild, tema elu päästis kell, mida ta rinnataskus kandis.⁷² Gallipoli sõjaretke eest tunnustati Mustafa Kemali sultan Mehmet V poolt julguse ja vapruse eest Hõbemedaliga, tubliduse eest Kuldmadaliga. Saksa keiser Wilhelm II tunnustas Kemali Raudristiga ning Bulgaaria kuningas Ferdinand otsustas Kemali tunnustada Püha Aleksandri aumärgiga.⁷³ Pärast Suurt Ilmasõda oli Türgi okupeeritud rahvusvaheliste jõudude poolt, kuid Kemalil õnnestus koguda oma juhtimise alla armee. Järgnevas sõjas, mis kestis neli aastat (1919-1923), suutis ta vaenlase välja lüüa Türgi pinnalt. Ta kuulutati Türgi Vabariigi esimeseks presidendiks ning järgneva 15 aasta jooksul kehtestab ta reforme, mis elavdavad majandust ja ühiskonda ning riigi pikaajaline stagnatsioon murtakse.⁷⁴ Kemal ei olnud aga ainuke kangelane, Tolga Örnek on oma dokumentaalis kirjeldanud ka Mehmet Sefiku julget ja vaprat juhtimist Gallipoli poolsaarel⁷⁵.

John Masefield on välja toonud neli punkti tolle aja sõjapidamise kohta. Esiteks kaitsmine on rünnakust vähem määravam, aga kaitsta on parem ning vähemkulukam meeste ja laskemoona osas. Teiseks on antiikse kindluse tüüpi ehitist parem kaitsta kui end sisse kaevata ja veekottidega ümbritseda. Kolmandaks on moodsate pikamaa kahuritega laskmine kulukas ja ebaefektiivne, kui sihtmärki ei saa väga täpselt paika panna, oluline on ka see, et ohvitserid teaksid eesmärgi tabamise täpsust ning omaksid ülevaadet võimalikust tehtud kahjust. Neljandaks on piiratud ligipääsuga vetes parimaks kaitsevahendiks vastase laevadele ulpivad miinid.⁷⁶ Türklastel oli nendele neljale väitele head eeldused. Alustades esimesega, arvasid türklased, et Dardanellide kaitsmine võib neile olla hoopiski määrav. Võis juhtuda, et rünnak lõpetatakse suurte kaotustega või hävitatakse vaenlase laevastik. Enver-paša ütles, et ta läheb ajalukku kui inimene, kes näitab

⁷¹ Macfie, A. L. „Atatürk“, lk. 47

⁷² Mooney, Brian „Ajaloos kujundajad antiikajast tänapäevani“, lk. 153

⁷³ Macfie, A. L. „Atatürk“, lk. 49

⁷⁴ Cameron, David W. „Shadows of Anzac: An intimate history of Gallipoli“ Big Sky Publishing, 2013. Lk. 46 (kättesaadav interneti keskkonnas http://books.google.ee/books?id=b6uHZzU9pa0C&pg=RA1-PA31&dq=P.+Hart+Gallipoli&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=P.%20Hart%20Gallipoli&f=false) (külastatud 25.08.2013)

⁷⁵ Internet, Örnek, Tolga, 2005, „Gallipoli – the frontline experience“ (film), cinema EPOCH <http://www.imdb.com/title/tt0450426/> (külastatud 25.04.2013)

⁷⁶ Masefield, John „Gallipoli“, lk. 12

Briti merelaevastiku haavatavust.⁷⁷ Seda ta suures osas ka tegi, sest liitlaste algne plaan oli ainult laevastikuga läbi murda. Kui prantslaste laev 639 pardal olnud inimesega põhja läks, oli see suur türklaste moraali tõstja, sest see andis kaitsjatele märku, et liitlased ei saa nende kaitsest läbi. Teiseks, brittide kahurid ei tee Türgi kaitsele suurt midagi, sest kaitserelvi ja sõjaväeosasid saab ümber paigutada ja asendada. Kolmandaks, vaenlaste ohvitserid ei suuda jälgida kahjustusi, mida nende relvad teevad, sest osa kaitserelvastusest on peidus ning neid saab ruttu asendada. Neljandaks, laevastik ei saa siseneda enne, kui meremiinid pole eemaldatud, kuid selleks võib palju aega kuluda ning see ei pruugi õnnestuda türklaste tugeva tule all. Masfield lisab veel, et kui liitlaste sõjalaev peaks kahjustada saama, siis lähim sõbralik sadam on 800 ja lähim sõjasadam 1100 kilomeetri kaugusel.⁷⁸ Kokkuvõtlikult võib öelda, et türklastel oli Gallipolis sõjapidamises eelis võrreldes liitlastega. Kuid nii pidigi see olema, sest neil polnud poolsaarelt enam kuhugi taanduda. Kaitsti oma emamaad, mida tulid vallutama võõrad. Nagu Mustafa Kemal ütles oma sõduritele, et ta ei käsi neil rünnata, vaid surra.⁷⁹ John Keegan märgib, et türklased, kes ei matnud ega lugenud oma surnuid, olid tapetute, haavatute ja teadmata kadunute näol kaotanud umbes 300 000 meest.⁸⁰ Sellegipoolest saavutati Gallipolis hiilgav ja uhke võit. Kuid see lahing ei aidanud kaasa sõja võitmisele. Muud kampaaniad Kaukaasias, Mesopotaamias ja Palestiinas kurnasid sultaniriigi ressursse ning türgi natsionalism tekitas paljurahvuselises riigis tublisti probleeme, mis viisid 1918. aastal suurriigi lagunemisele.

3.4 Sakslased ja venelased

Schlieffeni plaan vallutada kiiresti Prantsusmaa ning suunata oma väed Venemaa poole ei õnnestunud. Sõda hakkas venima ning Saksamaa endine liitlane Itaalia vahetas 1915. aastal poolt ja astus sõtta Antandi poolele. Osmanite impeerium oli aga ainuke liitlasest suurvõim peale Austria-Ungari ning seetõttu oli vaja teda abistada kõikvõimalikul moel, et vältida suurte naftaväljade sattumist Antanti kätte. See oleks muutunud majanduslikku vahekorda liialt brittide ja prantslaste kasuks. Sõja koidikul oli ottomanide impeerium lagunevas olukorras. Tripolitaania ja Balkani sõdade tõttu oli majandus laostunud, inimesed tüdinenud ja väsinud. Oli vaja ainult aega ning reforme, et raskustest üle saada, kuid konflikt Euroopa suurjõudude vahel ei lasknud

⁷⁷ Internet, World War I/ Gallipoli campaign I osa, http://www.youtube.com/watch?v=B3E_OcZXRvk (külastatud 03.02.2012)

⁷⁸ Masfield, John „Gallipoli”, lk. 13

⁷⁹ Internet, World War I/ Gallipoli campaign II osa, <http://www.youtube.com/watch?v=F0d4zws3p6g&feature=relmfu> (külastatud 03.02.2012)

⁸⁰ Keegan, John „Esimene maailmasõda“, lk. 245

seda teha. Ka neil oli vaja liitlast. Enver Paša ja tema pooldajad olid veendunud Saksa sõjamasina üleolekus ning see oli ka üks põhjusi, miks mindi Keskriikide poolele. 1914. aasta algul saatsid sakslased oma uue ja võimsa sõjalaeva Goeben „heahtlikule külastusele” noortürklaste juurde. See oli otsene vihje, et sakslased soovivad tulevases sõjas türklasi oma poolele.⁸¹ Juba novembris 1913 saabus Osmanite riiki Saksa sõjaline missioon koos juhi Otto Liman von Sandersiga, kes veetis seal viis aastat oma elust⁸². Kogu sissetungi kaitsmine oli suuresti tema hallata.

Saksamaa keiser Wilhelm II arvas, et vaatamata Türgi armee nõrkusele suudab see Kaukaasias ja Lähis-Idas tekitada suurt ärevust. Imperaator tahtis, et osmanid avaksid mitu rinnet ja kasutaksid kõiki meetodeid vastase nõrgestamiseks.⁸³ Nagu sündmused näitasid, siis türklased seda ka suutsid, kuid sõja võitmisele see siiski kaasa ei aidanud. Sakslaste abi nii teadmistes kui ka tehnoloogias tuli aga türklastele kasuks, sest nad suutsid Antanti invasiooni tagasi lüüa ja vältida Konstantinoopoli okupeerimist. See aga valmistas venelastele pettumuse.

1914. aasta sügisel vallutasid türklased eesotsas Saksa admiral Souchoniga Venemaa Musta mere äärsed sadamad. Saksa diplomaat Konstantinoopolis ütles Ameerika Ühendriikide saadikule Henry Morgenthaule, et sakslased ja türklased on oma jala pannud Venemaa viljale ja nad pakuvad, et see nii jääkski.⁸⁴ See uudis jõudis kohe ka Londonisse ning Türgi oli täielikult sattunud Antanti vastu. Paistab, et Gallipoli on lõks, kuhu sattusid nii türklased ise kui ka liitlased. Oli see ju koht, kus sakslased ei pidanud oma väeüksusi nii suures hulgas rakendama, kui britid ja prantslased. Sakslaste eesmärgiks oli eelkõige tõmmata tähelepanu läänerindelt kuhugi mujale ning kulutada Antanti ressursse. Gallipoli kampaania läbikukkumine viis ka Venemaa raskesse olukorda, sest 90% nende viljasaagist ja 50% kogu nende ekspordist läks just läbi Bosporuse ja Dardanellide väinadesse, mis oli ka kaubandustee, kust tuli valdav enamus kaupu välismaailmast sisse. Lisaks jäid venelased isolatsiooni: Arhangelsk oli terve talve jääs ja Vladivostok on Moskvast 8000 kilomeetri kaugusel ning Saksa merevägi blokeeris kaubandustee Baltikumi.⁸⁵ Venemaa sattumine isolatsiooni kurnas riigi majandust ning 1917. aastal toimus Vene revolutsioon, mis viis Lenini võimuletulekuni ning tsaaririigi lagunemisele. Sellega langes

⁸¹ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 10

⁸² Macfie, A. L. „Atatürk“, lk. 37

⁸³ Internet, <http://www.turkeywar.com/alliance/searchalliance.htm> (külastatud 11.04.12)

⁸⁴ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 13

⁸⁵ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 12

ka üks tugev Antanti liitlane maailmasõjast välja ning riik ise oli kodusõja keerises. See andis sakslastele hea positsiooni viia suured väeüksused idarindelt läänerrindele.

4. Gallipoli ebaõnnestumise põhjused

Kui käsitletakse Gallipolit, siis tõstatatakse alati küsimus, kuidas sai see kõik ebaõnnestuda? Nüüd, mil kõik andmed ja faktid on kogutud, saab sellele küsimusele suhteliselt täpse vastuse, kuid siiski jäävad teatud asjaolud ka seletamata. Vead olid pigem strateegilised kui taktikalised. Poliitikud ja ka sõjaväe ülemjuhatus oli nii lummatud uuest ettevõtmisest Konstantinoopoli vastu, et illusioonid ületasid reaalsuse. Türgit sõjast välja lüüa oli väga raske ning liitlased ei arvestanud sellega.

Üheks oluliseks faktoriks, mis aitas kaasa ebaõnnestumisele oli halb koordineerimine, sealhulgas näiteks ANZAC-i teadmata asjaoludel vales kohas maabumine⁸⁶. On süüdistatud mereväge, kuid tuleb tunnistama, et ettevõtmises oli suur roll ebaõnnel. Lisandusid taktikalised vead. Püstitati eesmärged, mille täitmine viis väga mõttetult sõdureid haudadesse. Ükski rünnakukatse, kuitahes vapper see ka polnud, ei toonud kaasa märgatavat edasiliikumist. Ühes rindelõigus kulus 20 000 liitlaste sõdurit, et 800 meetrit edasi liikuda. Türklastel kulus selle 800 meetri kaitsmisel 50 000 sõdurit.⁸⁷ Tundus, et see, kuidas ja kuhu minna oli nn homne mure. Leian, et kõige suurem viga oli selles, et korrati sama olukorda, mis juba läänerindel toimus.

Esiteks tuleb vaadelda läbikukkumist selle nurga alt, mis väekontingent sinna viidi ning teisest küljest ka neid, kes seda kaitsesid. Esmalt oli tarvis korralikku laevastikku, mis pommitaks Dardanellide kaitsepositsioone. Tagavarad olid piiratud ning suur osa laevastikust oli sunnitud jääma Põhjamerre. Läänerindel toimunu tõttu oli armee varustus piiratud, vaid briti 29. diviisi ei vajatud Prantsusmaal. Churchillil saadetud Kuningliku mereväe divisjon koosnes vaevalt võitlusvõimelistest merejalaväelastest. Vaevalt väljaõpetatud austraallased ja uusmeremaalased kaasati ka sõjategevusse, kellelt ei oodatud osavõttu võitlusest, sest nad olid mõeldud garnisonivägedeks, kes pidid teenistusse asuma pärast seda, kui mereväe suurtükitali on täitnud oma ülesande. Seda aga ei täidetudki. 19. veebruari ja 18. märtsi vahel 1915. aastal hävitasid türki miinid kuus laeva kuueteistkümnest, mis pidid avama suurtükitald, kuid rannakaitsest läbimurdele vaatamata reaalselt edasiliikumist ei toimunud.⁸⁸ Lisaks sellele on välja toodud ka seda, et kuna liitlased üritasid alguses laevadega läbi väinade saada, siis kadus neil

⁸⁶ Weir, Stephen „Ajaloos halvimald otsused“, lk. 117-118

⁸⁷ Internet, Örnekl, Tolga, 2005, „Gallipoli – the frontline experience“ (film), cinema EPOCH
<http://www.imdb.com/title/tt0450426/> (külastatud 25.04.2013)

⁸⁸ Weir, Stephen „Ajaloos halvimald otsused“, lk. 118

üllatusmoment ning türklastele jäi piisavalt aega oma kaitseliine tugevdada ja vägesid juurde tuua⁸⁹.

Teisena tuleks lähemalt vaadelda sündmustega seotud isikuid. Churchilli peeti põrumise eest vastutavaks algusest peale, ta kaotas oma koha sõjanõukogus ja kõrvaldati valitsusest. Ta saadeti Prantsusmaa kaevikutesse kolonelleitnandina enne, kui ta 1917. aastal relvaministrina uuesti ametisse asus. Teise maailmasõja esimesel päeval nimetati ta taas mereministri kohale – kõigile laevadele edastati signaal: „Winston on tagasi“ – aga sealt algas tema tõus kuulsusesse. Seevastu Churchilli kaitsjad viitavad Londoni sõjaministeeriumi-poolse toetuse puudumisele ja halvale juhtimisoskusele sündmuskohal. Winston Churchilli üldiselt säravas karjääris nähakse Gallipoli kõigest väikse ebaõnnestumisena. Samas on Churchill privaatselt öelnud, et Gallipoli oli tema suurim panus, mille peale ta on mänginud⁹⁰. Ent tema iseloomulikke omadusi – võidelda viimse meheni, rünnata vallutamatu – kohtab tema elu jooksul veelgi. Tema suhtumine impeeriumi vägedesse kui kahurilihasse pööras hiljem Austraalia ja Uus-Meremaa paljuski Suurbritanniast eemale. Gallipoli võis olla üks selle põhjustest.⁹¹

Teine süüdistatavaks saanud isik oli Churchilli hea sõber Sir Ian Hamilton, kes oli ka dessandi üldjuht. Tagantjärele on saanud kombeks pidada briti tollaseid kindraleid ebakompetentseks ning süüdistada suurtes kaotustes just neid, kuid enamasti pole see tõsi. Hamilton oli hinnatud sõjamees, kes oli saanud kogemusi nii Lõuna-Aafrikas kui Mandžuurias. Ta tundis tollase sõja olemust ja teadis, et dessant kindlustatud rannikule on keeruline ülesanne. Paraku kulus Hamiltonil vägede kogumiseks ja transportimiseks palju aega ning türklased kasutasid sel ajal võimalust oma kaitsepositsioonide tugevdamiseks.⁹² Hamiltonil oli 1912. aasta Türgi armee käsiraamat ning ebatäpne kaart Gallipoli poolsaare looduslike olude kohta⁹³.

Kolmanda isikuna peavad liitlased süüdistama Mustafa Kemali. Oli ju tema geniaalsus ja enesekindlus kaevikutes see, mis tagasid türklaste rahvusliku uhkuse. Samas saatis temagi oma sõdureid mõttetult rindele. Lisaks ka sakslaste abi just kaevikusõja kirjeldamisel. Türklased kaitsesid oma rannajoont küngaste ja mägede pealt, mistõttu vastased pidid liikuma kõrgemale,

⁸⁹ Stevenson, David „1914-1918 The History of the First World War“, lk. 120

⁹⁰ Ferguson, Niall „Empire“ lk. 257

⁹¹ *Op. cit.* Lk. 119

⁹² Newark, Tim „Murrangulised lahingud“, lk. 63

⁹³ Wren, Jack „The Great Battles of World War I“, lk. 153

mida raskendas ebasoodne pinnas. Kindlasti poleks suutnud tollal ükski muu armee, ei venelased, ei jaapanlased, ei ameeriklased Gallipolit võita, sest Türgi kaitse ja võitlus kodumaa pärast oli liialt tugev ning Antanti armee oli tollal üks maailma võimekamaid.⁹⁴

Paljud geoloogid ja ajaloolased arvavad, et Antant kaotas Gallipoli kampaania maastiku tõttu, sest liitlased ei näinud türklaste tegelikke kaitseliine. Kuulipildujate pesade arv, kaevikute hulk ning vägede suurus oli tegelikult brittidele ja prantslastele teadmata ning poolsaare mäenõlvad ja põõsastik aitas seda hästi varjata.⁹⁵ Kuna paatidelt hüppasid sõdurid vette, siis paljudel meestel kukkus ka relv vette ning need said kannatada. Lisaks käivad arutelud, et britid kasutasid hästi palju erinevat laskemoona, mis relvade täpsust vähendavad ning mistõttu need kergemini kasutuskõlbmatuks muutuvad.⁹⁶ Rannas lisandus veel okastraattõkked, mida oli tollel ajal väga raske läbi lõigata, eriti vaenlase järjepideva tule all (vt. Lisa 5).

Suur viga tehti ka Mudrose sadama puhul Lemnosel, mis oli vahepeatus Egiptusest Gallipoli, sest see ei suutnud laevu varustada puhta joogiveegagi, rääkimata lihast, leivast ja juurviljadest. Kõik vajalik toodi Mudrosele ning hoiti seal kuni vaja. Kai või laadimisplatvormi ehitamiseks pidi kallast süvendama, mis võttis aega. Laevad ise muudeti seega kaideks, sest süvendamine oleks liiga palju aega võtnud.⁹⁷

Kuna Gallipoli poolsaar asub lähistroopilises kliimavöötmes, siis on seal suviti väga kuiv, mis nõuab palju puhast joogivett⁹⁸. Arvatakse, et ühel sõduril kulub kuumal päeval umbes 20 liitrit vett, mis kulub joogiks ja hügieeniks, Gallipolis said sealsed sõdurid aga ainult 1 kuni 2 liitrit⁹⁹. See näitab ka asjaolu, et kuumadel suvepäevadel oli sõduritel väga raske. Pärast kuuma suve saabus külm talv, mida samuti ei osatud ette ennustada. See omakorda raskendas olukorda kaevikutes ning muutis keerulisemaks vajaliku varustuse toomist rindele.¹⁰⁰

⁹⁴ Masefield, John „Gallipoli”, lk. 25

⁹⁵ Internet, Gallipoli Disaster Documentary, <http://www.youtube.com/watch?v=NOhevato114> (külastatud 06.05.2013), part 1

⁹⁶ Internet, Gallipoli Disaster Documentary, <http://www.youtube.com/watch?v=Ia6ZlpiK0Ks> (külastatud 06.05.2013), part 3

⁹⁷ Masefield, John „Gallipoli”, lk. 15-16

⁹⁸ Internet, Climatic Zones, <http://www.geography.learnontheinternet.co.uk/topics/climatezones.html#zones> (külastatud 06.05.2013)

⁹⁹ Internet, Gallipoli Disaster Documentary, <http://www.youtube.com/watch?v=BFTv7QxwMVQ> (külastatud 06.05.2013)

¹⁰⁰ Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk. 162

5. Järeilmõju

Türklaste võit Gallipolis andis neile uut võitlusvaimu ning usuti, et impeerium võib sõjast võitjana väljuda. Edasine areng näitas aga hoopis vastupidist. Türklased ja teised Ottomani impeeriumi rahvad ei suutnud britte võita. Probleemiks oli kindlasti nende riigi suurus ning keskuste üksteisest liialt kaugel paiknemine. 1918. aasta sügisel jõudsid liitlaste laevad Konstantinoopolisse ilma hukkunuteta. Noortürklaste juhid nagu Enver-paša ja Mehmet Talaat põgenesid riigist. Talaat lasti Armeenia päritolu mehe poolt Berliinis maha, sest seda režiimi on süüdistatud armeenlaste vastases genotsiidis, mis algas 1915. aastal. Enveri elupäevad aga lõppesid Kaukaasias, kus ta suri segastel asjaoludel.¹⁰¹ Mustafa Kemal suutis aga Türgi piirkonna kaotusest välja tuua ning liitlastega sõlmiti Sevres rahu ja 24. juulil 1923 Lausanne'i rahu, millega Türgi sai võrreldes teiste maailmasõjas kaotanud riikidega head tingimused¹⁰². Kemal sai Türgi president ning teda austatakse siimaani. Just tema reformid ja poliitika iseloom aitasid Türgil jääda neutraalseks Teises maailmasõjas¹⁰³. Türklased väidavad, et kui Antant oleks sõja algul kohe rünnanud nende pealinna, siis oleksid tulemused olnud liitlastele väga edukad.¹⁰⁴

Löödud liitlaste väed organiseeriti Egiptuses ümber ning nad olid Lähis-Idas ja ka läänerindeks juba karastunud. Paljud liitlaste juhid said uue võimaluse vägesid juhtida, kuid näiteks Ian Hamiltonil seda võimalust ei olnud. Loomulikult tahtsid britid täpset aruannet, miks lahing läbi kukkus ning sooviti, et sõjas sellist viga enam ei korduks. Kõik kõrgemad sõjaväe juhid, kes olid Gallipoliga seotud (neid oli umbes 200), kutsuti tunnistust andma Kuningliku komisjoni ette, mis spetsiaalselt selle tarbeks oli loodud. Ainsa positiivse asjana leidis komisjon evakuatsiooni otsuse ja korraldamise.¹⁰⁵ Huvitav on ka asjaolu, et Gallipolis teenis ka Suurbritannia tulevane peaminister Clement Attlee¹⁰⁶.

Gallipoli poolsaarele on rajatud mitmeid monumente ja kalmistuid austamaks ja mälestamaks lahingus osalenud võitlejaid. Austraalias ja Uus-Meremaal mälestatakse 25. aprillil oma sõdurite

¹⁰¹ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 305

¹⁰² Armstrong, H. C. „Grey Wolf - Mustafa Kemal“, lk. 288

¹⁰³ Cameron, David W. „Shadows of Anzac: An intimate history of Gallipoli“, lk. 46 (kättesaadav interneti keskkonnas http://books.google.ee/books?id=b6uHZzU9pa0C&pg=RA1-PA31&dq=P.+Hart+Gallipoli&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=P.%20Hart%20Gallipoli&f=false) (külastatud 25.08.2013)

¹⁰⁴ Moorehead, Alan „Gallipoli“, lk. 309

¹⁰⁵ *Op. cit.* Lk. 306

¹⁰⁶ *Op. cit.* Lk. 311

raskeid katsumusi. Samas oli Gallipoli näol tegemist tolle ajani ajaloo suurima merelt maale ettevõtmisega ning see andis sõjaväelastele teadmisi dessandi teostamise kohta.

Kokkuvõte

Antud bakalaureusetöö käsitles Gallipoli või siis ka Dardanellide lahingut. Gallipoli oli ajalooliselt tähtis koht, mille pärast peeti sõdu, kuid vast kõige suurem katse tehti Suures Ilmasõjas. Oma uurimistöös otsisin ma vastust, miks hukkus mitusada tuhat sõdurit ja kuidas mõjutas selline katastroof liitlasi. Lisaks mida tähendas see lahing kahele sõdivale poolele.

Sõdureid hukkus mõlemal sõdival poolel. Liitlased kaotasid kokku langenute ja haavatutena üle 200 000 inimese, seevastu türklaste kaotused küündivad 250 000ni. Oma bakalaureusetöös leidsin, et hukkunute suures arvus ja kampaania läbikukkumisel olid kõrgematel sõjaväelastel ja poliitikutel suur roll, kuid suur osa oli ka looduslikel tingimustel. Rolli mängisid ka halvad tingimused dessandi toetamiseks, sest Gallipoli oli Vahemere idaosas Egeuse meres. Lähimad sadamad ja liitlased olid sadade kilomeetrit kaugusel ning mujal rinnetel käis samuti sõda. Seega pidid mõlemad sõdivad pooled ka mujale tähelepanu suunama.

Iga emamaa kaitsmine on kangelaslik, seega võideldakse selle heaks paremini kui invasioonisõjas. Seda tegid ka türklased. Erinevate isikute tegevust analüüsisid leidsin, et Winston Churchill oli oma otsustes liialt hulljulge ja hasartne ning sir Ian Hamilton oli võimekas sõjaväelane, kuid tema üksi ei suutnud lühikese ajaga vägesid ühte punkti koondada. Antanti strateegia ei toimunud ka sellepärast, et nende vastaspoolel oli osav ohvitser – Mustafa Kemal. Liitlased tõlgendasid Gallipoli kui läbikukkumist, türklased seevastu said tunda võidurõõmu. Liitlastest peavad ainult austraallased ja uusmeremaalased Gallipoli kaotust oma eneseteadvuse tõusu aluseks. Tänapäevani tähistatakse nendes riikides ANZAC-i päeva. Ka nende monumendid ja hauad on Gallipolis olemas ning seda mõistavad ka türklased.

Ma analüüsisin oma bakalaureusetöös mõlema sõdiva poole vaatekohta. ANZAC-i vaatlesin eraldi, sest esmakordselt testiti nende üksusi ning see sündmus muutis nende maade ajalugu. Eriti tuleb meeles pidada, et alguses plaaniti ekspeditsiooni kusagile Läänemere äärde. Samas türklaste kangelaslik kaitsmine tol ajal andis neile õiguse tunda võidurõõmu, sest nad võitsid maailmasõja võitjaid ning seda vaatamata olukorrale, et Ottomani impeerium lagunes ning sõda kaotati. Türgil õnnestus saada head lepingutingimused Antantiga.

Sakslased tegid omalt poolt kõik, et saada Türki oma poolele, sest idas olevad liitlased pidid looma mitu rinnet, et Antanti olukorda maailmas keerulisemaks muuta. Neil õnnestus viia Venemaa raskesse olukorda, kuna brittidel oli tegemist Lähis-Idas. See saavutus tuli aga suuresti tänu Saksa propaganda ja oskusliku diplomaatia, mille järel Noortürlased otsustasid Keskriikidega liituda. Venemaa kaotas aga ühe oma põhilistest kaubandusteedest ning järgnevatel aastate jooksul varitses neil pidev oht Kaukaasiast. See oli väike panus, mis tegi teed Lenini võimuletulekule.

Gallipoli näol oli tegemist ka tolle aja suurima sõjalise merelt maale üritusega ning alates sellest ajast õppisid kõrgemad sõjaväelased dessandi korraldamist just Gallipoli näitel. Kasutati ju alguses sõjalaevu ning alles hiljem otsustati dessandi kasuks.

Sõdu on maailmas kogu aeg peetud ning seda tehakse ka edasi hoolimata sellest, et paljud inimesed asjatult hukuvad. Nende auks püstitatakse monumente, meenutatakse katsumusi ning tähistatakse võite. Igal riigil on oma ajalugu, mille üle uhkust tunda, samal ajal on igas ajaloos midagi, mis võinuks juhtumata jääda.

Kasutatud allikad ja kirjandus

KIRJALIKUD ALLIKAD:

Masefield, John *Gallipoli* London, WH, 1916

PERIOODIKA:

Doyle, Peter & Bennett, Matthew R. *Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915* *The Geographical Journal*, Vol. 165, No. 1 (Mar., 1999) (kättesaadav interneti keskkonnas JSTOR andmebaas)

AUDIOVISUAALSED ALLIKAD:

DOKUMENTAALID:

Gallipoli Disaster Documentary, osad I - V

Gallipoli: The New Zealand Story, Television, 1984, osad I – VI

World War I/Gallipoli Campaign, osad I – IV

FILMID:

Weir, Peter *Gallipoli*, 1981

Örnek, Tolga, *Gallipoli – the frontline experience*, 2005

KIRJANDUS:

Armstrong, H. C. *Grey Wolf - Mustafa Kemal* Penguin Books London, 1937

Cameron, David W. *Shadows of Anzac: An intimate history of Gallipoli* Big Sky Publishing, 2013 (kättesaadav interneti keskkonnas)

Falls, Cyril *Great Military Battles* Spring Books, 1969

Ferguson, Niall *Empire* Basic Books, London, 2002

Gatchel, Theodore L. *At the Water's Edge* First Naval Institute, 2011

Grabbi, Herbert *Maailmasõda* Tallinn/ New York, 1996

Holmes, R. „Battlefield: Decisive conflicts in history“ Oxford University Press, 2006

Keegan, John *Esimene maailmasõda* Varrak, 2002

Laffin, John *Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI* Budding Books, 1997

Macfie, A. L *Atatürk* Persoon, Olion, Tallinn, 2001

Mooney, Brian *Ajaloo kujundajad antiikajast tänapäevani*, Valgus, 2008

Moorehead, Alan *Gallipoli* Ballantine Books New York, 1956.

Newark, Tim *Murrangulised lahingud* Varrak, 2002

Regan, Geoffrey *Great military disasters*, Barnes & Noble Books, 1997

Stevenson, David *1914-1918 The History of the First World War*, Penguin Books, 2004

Stevenson, John *Euroopa ajalugu*, Kirjastus Varrak, 2002

Weir, Stephen *Ajaloo halvimad otsused* Koolibri, 2009

Wren, Jack *The Great Battles of World War I* Grosset & Dunlap, New York

KÄSIKIRJALISED UURIMUSED:

Nurste, Hendrik *Austraalia rahvusvahelistes suhetes (20. – 21. sajand)*, bakalaureusetöö, Tartu, 2009

TEATMETEUSED:

Brewer, Paul *Sõdade kroonika* Varrak, 2007

Drury, Ian *Sõjad. Ajalugu kaartidel* Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2005

Grant, R. G. *Lahingud* Varrak, 2006

Kinder, Hermann ja Hilgemann, Werner *Maailma ajalugu*, Avita, 2001

INTERNET:

<http://www.turkeys-war.com/alliance/searchalliance>.

Australian Government, Department of Veterans` Affairs, Gallipoli 95th Anniversary, 2010
http://www.dva.gov.au/news_archive/Documents/The%20Gallipoli%20Campaign.pdf

New Zealand history, <http://www.nzhistory.net.nz/war/the-gallipoli-campaign/background>

<http://www.tumblr.com/tagged/anzac%20cove?page=20>

History of Anzac Day <http://www.rsa.org.nz/history-anzac-day>

Climatic Zones, <http://www.geography.learnontheinternet.co.uk/topics/climatezones.html#zones>

Eric Bogle, The Pogues – „And the Band Played Waltzing Matilda”,
<http://www.youtube.com/watch?v=cZqN1glz4JY>

http://books.google.ee/books?id=b6uHZzU9pa0C&pg=RA1-PA31&dq=P.+Hart+Gallipoli&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=P.%20Hart%20Gallipoli&f=false)

<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/3060508?seq=3&Search=yes&searchText=Gallipoli&list=hide&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DGallipoli%26acc%3Don%26wc%3Don%26fc%3Doff&prevSearch=&item=1&t1=1835&returnArticleService=showFullText&resultsServiceName=null>)

Summary

The Gallipoli Campaign 1915-1916

The Gallipoli peninsula is located in Turkish Thrace, in the eastern part of Turkey, surrounded by the Aegean sea in the west and the Dardanelle strait in the east. The name is derived from the Greek word "*Καλλίπολις*" (*Kallipolis*) which translates to "beautiful city." The strategic location of the Dardanelles had brought numerous armies and navies there throughout the course of history. Fifteen historic battles have been fought under Adrianople, which is located inland from the strait. In the first battle which took place in the year 378 AD, the Roman emperor Valens fell by the hands of the goths. This catastrophe started the collapse of the Western Roman Empire. In the most recent battle which took place in 1913 the Turkish defeated the strange Bulgarian plan of attacking Istanbul. In addition to that the Russian tsars had long desired to end the centuries long defensive war against the Ottoman empire by conquering Constantinople, to free the centre of Orthodox Christianity from the muslims and secure permanent access to the southern seas.

The Battle of Gallipoli took place on the 19. February 1915 to 9. January 1916. Gallipoli took place on the Gallipoli peninsula, modern-day Turkey during World War I. The mission of the joint forces of Britain and France was to occupy the capital of the Ottoman empire at the time, Constantinople, modern day Istanbul, and secure safe access to the southern seas for Russia. In addition the British and the French wanted to avoid the creation of new alliances against the Entente so that neutral countries like Romania, Bulgaria and Greece would also join the war against Austria-Hungary and Germany.

I believe the current topic is interesting because after all it is one of the foundations of the Turkish nation and on the other hand it helped with the increase of national self-awareness among Australians and New-Zealanders. The British and the French tended not to make the same mistake again in the near-future. When it comes to Estonia the importance of the topic is that initially the battle plans made in London proposed invading the Baltic Sea and creating a landing operation with the Russian army to somewhere in Northern Germany. This could have drastically changed Estonian history.

At first just the navy was used to try to breach the Dardanelles but in April the decision to create a landing operation was reached because the ships were incapable of penetrating Turkish defences without the aid of the army. In the end even that failed. When it comes to historic figures I found that the actions of Winston Churchill, the Lord of the Admiralty, were too brash and risky, Sir Ian Hamilton was an adept soldier but he alone was incapable of concentrating the forces in one point at the same time. Through the eyes of the Entente it is also possible to blame the opposition because the Turkish army had very capable leaders for fending off the allied invasion. Bad weather, rough terrain, poor choice of harbors, diseases plaguing soldiers and bad luck also played their part in the failure of the operation.

The Gallipoli Campaign thoroughly concerned many nations. In Turkey it was acknowledged as a pivotal point for the Turkish nationality - the last great effort to defend their motherland amongst the collapsing Ottoman Empire. This fighting created the basis for the future Turkish Independence War and the creation of the Republic 8 years later led by Mustafa Kemal who had been the commander during the Gallipoli Campaign. Later he became known as Atatürk. The Ottoman Empire was a part of the Central Powers during the First World War and Germany was interested in the continued existence of the empire. Germans were military advisors and instructors for the Turkish. The Russian Empire also hoped to benefit from the campaign. For Australia and New Zealand it was one of the first major battles that their troops took part in and it is considered the birth of national self-awareness in those countries. To them 25. April 1915 is known as the first day of ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps) when the countries that had just become independent experienced combat. The British and the French wish to forget this ever happened, which is easier for them than it is for Australia and New Zealand considering their long history. Many soldiers died on both sides. Counting the fallen, wounded and missing in action the allies lost over 200 000 men while the Turkish casualties reach 250 000.

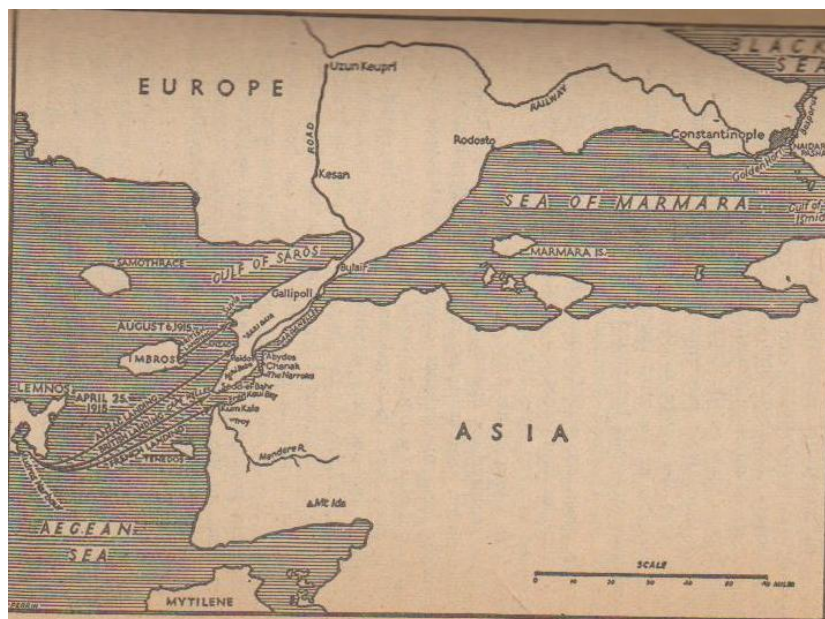
In my thesis I used the view-points of both fighting sides. I dissterted ANZAC separately because for the first time their troops were tested and their suffering was great. At the same time the heroic defense of the Turkish people gave them reason to be proud because they defeated the victorious side of World War I.

The world has seen many wars and will continue to do so. It is obvious though that these conflicts cost the lives of many people. Monuments are erected for them, both the victorious days and

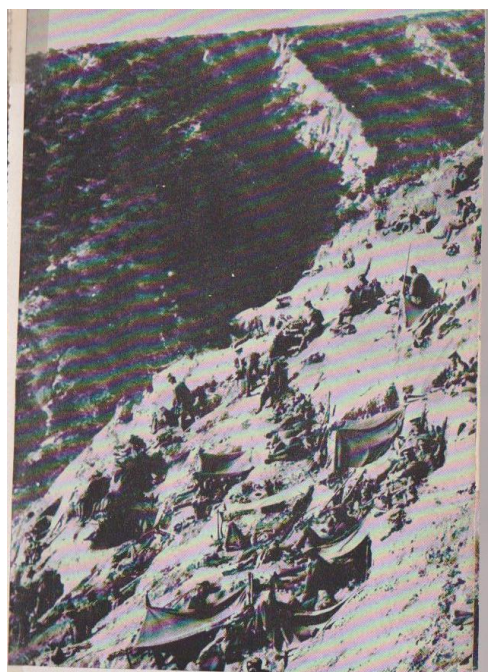
those full of hardships are celebrated. Every nation has history of which they are proud, there are also points of history they would rather forget.

Lisad

Lisa 1. Gallipoli poolsaarele tehtud dessandid Antanti poolt
Materjal, kust pilt pärineb: Moorehead, Alan „Gallipoli”, lk. 25

Lisa 2. ANZACi väed järsul kaljunukil
Materjal, kust pilt pärineb: Moorehead, Alan „Gallipoli”, lk. 159

Lisa 3. Perisskooprelv ja elu kaevikus

Materjal, kust pilt pärineb: Laffin, John „Damn the Dardanelles! The Agony of GALLIPOLI“, lk.79

Lisa 4. Austraallane toob oma haavatud võitluskaaslast ära, mehed tegid nalja, sest nad olid ellu jäänud

Materjal, kust pilt pärineb: Masefield, John „Gallipoli“, lk. 64

Lisa 5. Laevast „River Clyde“ maabumine ning raske olukord rannal
Materjal, kust pilt pärineb: Moorehead, Alan „Gallipoli”, lk. 157

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Timo Jaagre** (isikukood: 39012135221)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Gallipoli kampaania 1915 - 1916“,

mille juhendaja on dotsent Olaf Mertelsmann,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 2. septembril 2013

(allkiri)